

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 94(477.82/.86)"11":222.6(477)(093)(4)
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-3-13

Ілля ПАРШИН

*кандидат історичних наук
завідувач відділу історії середніх віків
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0554-1335>
e-mail: iparshyn@yahoo.com*

Христина МЕРЕНЮК

*магістр історії
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4114-5663>
e-mail: khrystyna.mereniuk@lnu.edu.ua*

«ПОДЛЇ ТВОЙ СТРЕМЕНЬ»: МАЛОДОСЛІДЖЕНИЙ РИЦАРСЬКИЙ ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

Розглянуто символічне значення кінського стремена як ознаки складання васальної присяги. Аналіз проблематики здійснено на основі опрацювання ширшого контексту ритуалів європейського рицарства, зокрема розрізнення чинів *Officium stratoris* та *Officium stratoris et strapae*. На підставі використання угорських середньовічних пам'яток, а також Київського й Волинського літописів (Іпатіївського літописного зведення) доведено знання представників військової еліти Галицької та Волинської земель різниці в цих обрядах: від вияву пошани до вершника (при триманні за вуздечку) до вказівки на безпосереднє залежне становище (при триманні за стремено). Зазначено, що ці звичаї з'явилися в Англії, але надзвичайно популярними були й на території континентальної Європи, передовсім у Священній Римській імперії. Висунуто гіпотезу, що ця традиція перейшла до Русі з німецьких земель, де вже від XIV ст. подібні рицарські ритуали почали записувати на рівні міського права, тобто перейшли у сферу середньовічного законодавства.

Акцентовано на випадку 1153 р., коли після смерті свого батька галицький князь Ярослав Володимирович (Осмомисл) радив домовитися про мир київському володарю Ізяславові Мстиславовичу. Зазначено, що князь через посередників запропонував формулу «подлї твої стремень», що, за середньовічним етикетом, означало визнання свого підлеглого становища. Зауважено, що за півстоліття галицькі бояри не забули значення цього ритуалу та намагалися об'єднати довкола себе інших служивих людей. Це продемонстровано на прикладі боярина Доброслава, який 1241 р. зібрав довкола свого стремена, за словами літописця, чимало «людей меча». Констатовано, що князі Данило та Василько Романовичі тоді правильно зрозуміли демонстрацію «гордого» боярина й

позбавили його захоплених волостей, частину ж нових слуг боярина Доброслава, можливо, вони самостійно вигнали з Галицької землі раніше. Висновано, що руська військова еліта розумілася на ритуалах середньовічного рицарства, що вкотре доводить існування міцних зв'язків знаті цих земель-князівств із тогочасною європейською культурою.

Ключові слова: стремено, Галицьке князівство, Волинське князівство, ритуал, князь Ярослав Володимирович (Осмомисл), рицарство.

Галицьке князівство та Волинь – найзахідніші українські землі часів княжої доби. Завдяки особливостям розташування своїх володінь місцеві Рюриковичі неодноразово опинялися в епіцентрі конфліктів, зокрема міжнародних (у середньовічному значенні цього слова). «Барвіста» військова історія принесла на ці території найкращі зразки європейського озброєння та передової як на XI–XIV ст. воєнної думки. Галицькі й волинські бояри навиками та уміннями не поступалися угорському баронству, німецьким і польським рицарям. Так само на рівні були зброя, захисне спорядження, укріплення місцевих населених пунктів (княжих та приватних). Водночас важливим й усе ще маловивченим епізодом залишається запозичення галицькою та волинською елітами не тільки зовнішніх атрибутів рицарства, а й певних ментальних парадигм поведінки, ритуалів тощо, що і стало метою цього дослідження. Проблема актуальна, бо, вивчаючи її, можна наблизитися до розуміння мотивації провідних діячів української Русі, виокремити спільні та відмінні риси у свідомості місцевих «людей меча» (бояр, а також князів і королів як вищих представників цього суспільного прошарку), які би поєднували або навпаки відрізняли їх від нобілітету сусідніх країн. Побічно завдяки цьому доводимо, що російські уявлення про «особливі шляхи» розвитку Русі та її своєрідну замкненість – це лише російські уявлення.

Джерел, на підставі яких можна проаналізувати ментальну картину руської еліти з такого ракурсу, збереглося не так багато. Однак їхню малу кількість компенсує ґрунтовний матеріал, який вимагає вдумливого осмислення. Зокрема, Київський літопис¹ (частина Іпатівського літописного зведення) зберігся у рукописі приблизно 1425 р. Ця пам'ятка, як продовження письмового викладу історії Русі, увібрала різноманітну інформацію, наповнену й описами битв, походів і, що важливо для нашого дослідження, іноземної присутності на землях Рюриковичів у XII ст. Частиною того ж зведення став Галицько-Волинський літопис², який називають також «Хронікою Романовичів»³ (від династії нащадків князя Романа Мстиславовича (1152–1205), на яку «працювали» літописці) чи Волинським літописом (про що відомо із князівської грамоти XV ст. – на це аргументовано й порівняно нещодавно вказав Володимир Александрович⁴). Напевно, складні перипетії боротьби за спадщину князя Романа, навала монголів та інші часті протистояння із

¹ Іпатьевская летопись / под ред. А. Шахматова. *Полное собрание русских летописей*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908. Т. 2. 938 стб.

² Там само.

³ *Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów)* / wyd.: D. Dąmbrowski, A. Jusupović. *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. Kraków; Warszawa, 2017. Т. 16.

⁴ Александрович В. Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття. *Галицько-волинська доба*. Львів, 2020. Т. 1. Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. С. 201–203.

сусідніми польськими, угорськими, ятвязькими силами, описи віддалених походів до Придніпров'я (на землі інших Рюриковичів) чи маркграфства Моравії привели до того, що у джерелі міститься чимало відомостей про військову справу. Завдяки дослідженню тексту Волинського літопису, якому за останній час присвячено кілька ґрунтовних студій, можна виокремити деякі фрагменти, що виказують на знання галицьких і волинських бояр європейських ритуалів епохи Середньовіччя.

Важливі повідомлення європейських хронік. Зокрема, знання Романовичами ритуалів угорського середньовічного баронства демонструє «Пожонська хроніка»⁵. Автор джерела не встановлений. Імовірно, він жив у середині XIV ст. і був наближеним до впливової родини Чаків, яка відігравала помітну роль при дворі Анжуйської династії у Секешфегерварі. Дослідники припускають, що в руках анонімного хроніста перебував давніший текст, який не зберігся до нашого часу. Назва джерела походить від міста Пожонь (сучасної словацької Братислави), де віднайдено єдиний відомий рукопис XV–XVI ст.⁶

Зауважимо, що проблематика «рицарської поведінки» руських «людей меча» розглянута в окремих дослідженнях. Класичною є студія Михайла Грушевського «Історія України-Руси», що не втратила значення як монументальна пам'ятка української історіографії⁷. Важливі роботи Леонтія Войтовича – у них ідеться про особливості формування ідеології галицького боярства, наголошено на відмінностях військової знаті від волинських князів⁸. Мирослав Волощук звернув увагу на проникнення деяких «західних» ритуалів і практик до Русі⁹. Окремі рицарські сюжети з життя галицько-волинської еліти розглянули Ілля Паршин¹⁰ та Христина Меренюк¹¹. Завдяки роботі цих і багатьох інших істориків удалося прокоментувати деякі літописні епізоди, пов'язані з тогочасними європейськими правилами. Мовиться, наприклад, про обізнаність русів із турнірною культурою та розвагами західних «людей меча»¹², окремими аспектами поведінки під час воєнних дій тощо. Чимало інформації досі потребує детальнішого вивчення та переосмислення. Це стосується як відомостей європейських хроністів, так і руських літописців.

У тексті «Пожонської хроніки» міститься важливий уривок, який дослідники неодноразово пов'язували із використанням рицарських ритуалів: «Король Бела, син його [короля Андрія II], у кафедральній церкві Святого Петра в Білому [місті],

⁵ Chronicon Hungarorum Poseniense / ed. F. Toldy. Budae: Typis et sumptibus eiusdem universitatis, 1852. P. 1–47.

⁶ Macartney C. A. The medieval Hungarian historians. A Critical and Analytical guide. Cambridge: University Press, 1953. P. 142–143.

⁷ Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 3: До року 1340. 592 с.

⁸ Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. 478 с.

⁹ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея, 2014. 496 с.

¹⁰ Паршин І. Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2015. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014. С. 23–34; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть. Львів, 2018. 348 с.

¹¹ Mereniuk Kh. «Tournaments» and «Games» in Rus': tradition or single mentions? *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2021. Вип. 3. С. 57–69.

¹² Ibid.

по тому сама [церква] освячена була, після нього коронований був: Коломаном князем, братом його, [який] королівський меч збоку нього урочисто тримав, мужем Самюелем, правдивим князем Русі, [який] коня його поперед нього з великою пошаною вів» («*Rex Wela filius ejus post eum coronatus est in Kathedrali Ecclesia beati Petri in Alba, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce, fratre ejusdem ense regalem ad latus ejus honorifice tenente, Samuele vero duce Ruthenorum equum suum ante ipsem summa cum reverencia ducente*»)¹³.

У фрагменті описано обставини урочистої коронаційної церемонії Бели IV Арпада (Béla IV, 1205–1270) у 1235 р. «Біле місто» – резиденція Секешфегервар. Із дійових осіб (окрім правителя) хроніст відзначив колишнього галицького короля і брата Бели IV Коломана (Kálmán, †1241) та руського князя «Самюеля» – насправді, Данила Романовича (1201–1264). Майже ідентична інформація міститься в інших угорських пам'ятках із деякими доповненнями, наприклад, щодо конкретної дати – 14 жовтня, коли відбулися урочистості¹⁴. Напевно, в основі всіх записів перебувало давніше джерело, нині втрачене. Додамо, що візит князя Данила до Угорського королівства восени 1235 р. підтверджує Волинський літопис¹⁵, хоча відомостей про участь у коронації руський книжник не навів.

Вказівка на те, що старший Романович вів на церемонії королівського коня, спричинила наукову дискусію. Зокрема, дослідники звернули увагу на подібність такого ритуалу до обряду «служби конюшого» (*Officium stratoris*), поширеної церемонії надання почесні, визнання певної переваги (але не зверхності) наїзника над тим, хто тримається за вуздечку. Давніше історики припускали, що ця урочистість з'явилася у середньовіччі в Західній Європі і поза її межами не була відома¹⁶. Вперше на подібності досліджуваного «угорського сюжету» до *Officium stratoris* наголосив Мирослав Лабунька¹⁷. Його погляди, додавши власні аргументи, підтримали Олександр Головка та Леонтій Войтович¹⁸. Водночас ще від XIX ст. частина дослідників трактувала цей акт виявом підлеглості князя Данила Романовича угорському королю Бели IV. Таку версію обґрунтував російський історик Микола Карамзін (Николай Карамзин), який вважав, що руський володар намагався здобути підтримку потужного сусіднього правителя, щоб остаточно заволодіти Галичем. Гіпотезу критикували Денис Зубрицький, Микола Дашкевич, Ісидор Шараневич. Вони писали, що визнання васальної залежності не можна підтвердити активним протистоянням Романовичів та Бели IV¹⁹. Автентичність угорських джерел також піддавалася сумніву, а описувані факти виглядали упередженими.

Михайло Грушевський зайняв компромісну позицію. Він не сумнівався у справжності «Пожонської хроніки» й інших угорських пам'яток і зазначив, що

¹³ Chronicon Hungarorum Poseniense. P. 36.

¹⁴ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави... С. 205–217.

¹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 774.

¹⁶ Twyman S. Papal ceremonial at Rome in the twelfth century. London: Boydell & Brewer Incorporated, 2002. P. 78.

¹⁷ Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація короля Бели IV (Чин: *Officium Stratoris*). До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 560–561.

¹⁸ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 194–196.

¹⁹ Детальніше про історіографію проблеми див.: Паршин І. Участь князя Данила Романовича... С. 25–27.

князь Данило, прагнучи припинити угорське втручання у галицькі справи, міг визнати зверхність угорського короля²⁰. Не заперечуючи автентичності джерела, В. Александрович зауважив, що говорити про акт складання певної васальної присяги не доводиться: із хроніки не зрозуміло, чи Бела IV фізично сидів на коні, якого вів уперед князь Данило Романович²¹. Якщо зважити, що руський володар просто вів королівського коня, а брат короля ніс меч, то церемонія набуває зовсім іншого значення – винятково почесного.

Натомість деякі сучасні дослідники дотримуються інакших поглядів. Зокрема, Віталій Нагірний підтримав версію про визнання залежності руського володаря від Бели IV²². Подібну думку обґрунтував відомий польський історик і знавець генеалогії Даріуш Домбровський (Dariusz Dąbrowski). Свої твердження він виводив із простої логічної схеми. Якщо після раптової загибелі князя Романа Мстиславовича його малолітні сини змушені були присягнути угорському королю Андрію II (András II, 1177–1235) близько 1206 р., то вони повинні визнавати владу також наступників Угорської корони. Отож епізод 1235 р., зафіксований у латиномовних пам'ятках, – це лише наслідок старих домовленостей²³. Мирослав Волощук привернув увагу до деяких висловів, які використав руський книжник для опису мандрівки князя Данила до Угорщини²⁴. Так, він визначив, що літописний зворот «на честь» визначав васальну підлеглисть угорському королю²⁵.

Дискусія довкола подій 1235 р. та їхнє значення, отже, мали позитивні наслідки для розуміння виявів рицарської культури в Русі. По-перше, підтверджено, що іноземні джерела містять правдиву інформацію про минуле Галицько-Волинської держави. По-друге, в історіографії додатково наголошено на різниці між *Officium stratoris* та *Officium stratoris et strapae*. Останній ритуал однозначно свідчив про васальну залежність, але виглядав по-іншому: «підлеглий» вів не коня, а тримався під час руху за стремєно²⁶. Мирослав Волощук звернув увагу на повідомлення літописця, хронологічно розміщене у статті 1241 р. Після монгольської навали князі Данило та Василько збирали свої володіння наново й наразилися на спротив боярина Доброслава, що встановив владу в частині Прикарпаття (відповідно до літописного опису – в околицях Коломиї)²⁷. Боярин демонстративно наголосив на своєму статусі перед ними: «... с великою гордынею едоучю Доброславоу во шдиной сорочьцьѣ гордащоу ни на землю смотращоу. Галичаном же текоущимъ оу стремєни его»²⁸. Згадка про стремєно, а не про вуздечку, вказує на інші сенси

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси... С. 52–53.

²¹ Александрович В. «Угорське підданство» короля Данила Романовича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2019. Вип. 13. С. 154–155.

²² Nagimij W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 208.

²³ Dąbrowski D. *Daniel Romanowicz Król Rusi* (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków: Avalon, 2012. S. 188–189.

²⁴ Волощук М. Васальна залежність Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 рр.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми. *Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення: матеріали Міжнародної конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)*. Київ, 2006. С. 86–95.

²⁵ Там само.

²⁶ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави... С. 211–214.

²⁷ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві... С. 343.

²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 790.

цього ритуалу. Чин *Officium stratoris et strapae* мав на меті встановити підлеглисть між особами, і Доброслав намагався показати Романовичам, що він сюзерен цих земель. Походження та імена «галичан» не збереглися. Можемо припустити, що при описі цього сюжету літописець вказав на місцевих бояр, які з різних причин були позбавлені маєтностей у Галицькому князівстві й опинилися у нього «на службі».

Служба *Officium stratoris et strepae* походить із середньовічної Європи. Наприклад, в Англії вона означала визнання підлеглисті світському сеньйорові²⁹. Вказівки на цей ритуалі містяться у німецькій середньовічній епічній поемі «Пісня про Нібелунгів», написаній наприкінці XII – на початку XIII ст. Важливо, що в землях Священної Римської імперії він не тільки зберігся, а й еволюціонував. З юридичної практики середньовічних держав відомі випадки, коли коня правителя при в'їзді до міста супроводжували злочинці, засуджені до вигнання. Навіть простий дотик до кінського хвоста гарантував їм недоторканість – тримання ж за стремено було «привілеєм» родовитих експатріантів. Особливості цього обряду часто ставали об'єктами суперечок. Наприклад, у 1384 р. міська рада Констанца дала згоду на урочистий в'їзд до міста нового єпископа разом із вигнанцями, але лише за умови, що наступного ж дня вони знову полишать межі міських мурів. Додатково вона постановила, що приводити банітів можна було лише імператорові, королям і князям³⁰. Відзначимо, що рішення городян Констанца засвідчило трансформацію звичаїв, прийнятих у рицарському середовищі, в ухвали, що набували сили закону.

Русь мала тривалу історію контактів із німецькими землями³¹, тож імовірно, що відголоски подібних традицій були відомі в Галицькому та Волинському князівствах, що межували безпосередньо з тогочасним католицьким світом. Боярин Доброслав, отже, міг зібрати колишніх вигнанців і поставити їх собі на службу. Можливо, що частину тих, хто тримався за його стремено, становили представники місцевої еліти, яких Романовичі вигнали раніше – під час боротьби за спадщину батька. Його дії – цілком осмислені, засновані на середньовічному етикеті та звичаях, що використовувалися в тогочасній Європі. Відповідно до літописного опису, князі Романовичі розгнівалися на боярина й наказали його усунути. Очевидно, що значення подібних ритуалів було їм добре відоме. Рицарська культура, незважаючи на вплив православної візантійської традиції, мала певні корені у свідомості галицько-волинських володарів, які залишали право милувати або карати винятково за собою. Проаналізований епізод доводить існування міцних зв'язків Русі зі середньовічним європейським світом – «люди меча» з різних народів розумілися на рівні власних правил поведінки.

Символ стремена виступає знаком підлеглисті – триматися за нього означало визнавати себе васалом. Довести таке твердження на руському матеріалі можна також в інший спосіб. Дослідники мало уваги звертали на епізод, пов'язаний із

²⁹ Stroll M. *Symbols as Power: The Papacy following the Investiture Contest*. Leiden: Brill, 1991. P. 194–196.

³⁰ Shuster P. *Der gelobte Frieden. Täter, Opfer und Herrschaft im spätmittelalterlichen Konstanz*. Konstanz: UVK, 1995. S. 123–124.

³¹ Pritsak O. *Die Rus'-Deutschen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jahrhunderten*. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Львів, 1998. Вип. 5: ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. С. 517–533.

демонстрацією рицарського обов'язку *Officium stratoris et strepae*. Йдеться, зокрема, про літописну оповідь смерті галицького князя Володимира Володаревича (1104–1152/1153), точніше – про реакцію його наступника, володаря Ярослава Володимировича (Осмомисла, †1187), на неї*. Руський книжник передав слова нового підкарпатського князя до київського тисяцького Петра Бориславовича: «... и ту снидоша противу ему с сѣнѣи слугы кнѣжи вси в черны^х матли^х и видивѣ се Петръ и подивиса что се есть и яже взиде на сѣни и види Ярослав сѣдаща на шти мѣстѣ в черни матли и въ клобуцѣ тако же и вси мужи его ... Ярослав же възрѣвъ на Петра и расплакаса ... и поведоша ему Бѣ сыночи кнѣза погаль ... поѣди к ѿцю своему Изаславу а ѿ мене са ему поклони и се ему явиши аче Бѣ ѿца е^ѣ пональ. а тѣ ми буди въ ѿца мѣсто а тѣ са с мой^и ѿцѣмь самъ вѣдалъ что межи има было а то оуже Бѣ всудилъ аче Бѣ ѿца мое^ѣ пональ а мене Бѣ на его мѣстѣ вставилъ а полкъ е^ѣ и дружина е оу мене суть развѣ шдино копие поставлено оу гроба его а и то в руку моею есть ны^{нѣ} ѿчѣ кланая ти са прими ма яко сѣна своего Мьстислава такоже и мене ать ездить Мьстиславъ подлѣ твои стремень по шдинои сторонѣ тобе а я по другои сторонѣ подлѣ твои стремень ѣждю всими своими полкы...»³².

Розлогий фрагмент цінний не тільки тим, що в ньому представлені подробиці рицарського церемоніалу, пов'язаного зі зміною підлеглих київському сюзеренові-правителю, а й описом деяких особливостей фунеральної культури Галицької землі. Князь Володимир Володаревич був противником київського володаря Изаслава Мстиславовича (близько 1097–1154) і брав участь у коаліціях проти нього. Київський літописець передав здивування тисяцького Петра виглядом воїнів, вдягнених у чорні одежі («в черны^х матли^х»), і князя Ярослава та його бояр, що були у траурі («в черни матли и въ клобуцѣ тако же и вси мужи его»). Можливо, такий вияв жалоби для середньовічного подніпровця виглядав незвичним. Минаючи увагою політичні підтексти «пролиття сліз», зазначимо, що поведінка князя Ярослава Володимировича після смерті батька виглядає цілком природною. У середньовіччі люди часто плакали – про це відомо з багатьох писемних джерел епохи. Сльози, як вважалося, наближали до Бога, тож навіть досвідчені воїни, які брали участь у багатьох кампаніях, «заливалися слізьми», коли помирав хтось із рідних або дуже наближених до них людей³³. Ця особливість була добре знана як на Заході, так і на Сході Європи, тож дивуватися князю Ярославові Володимировичу, який буквально розплакався перед тисяцьким Петром, не потрібно. Позначився другий «бік» ритуальної традиції: новий галицький правитель, незважаючи на сум за померлим батьком, уже зайняв його місце серед бояр («сѣдаща на шти мѣстѣ»).

Наступність влади князь Ярослав засвідчив бажанням домовитися із київським володарем, щоб останній заступив йому батька («а тѣ ми буди въ ѿца мѣсто»). Також галицький володар засвідчив, що вся міць батькового війська перебуває зараз разом із ним («а полкъ е^ѣ и дружина е оу мене суть»). Виняток – один «спис», поставлений біля труни покійного, але навіть він перебував у повному підкоренні Ярослава Володимировича. Опис традиції виставляти «почесну варту» біля

* Автори висловлюють подяку В. Александровичу за привернення уваги до цього епізоду.

³² Ипатьевская летопись. Стб. 464–465.

³³ Див.: Apostolos-Cappadona D. «Pray with Tears and Your Request Will Find a Hearing»: On the Iconology of the Magdalene's Tears. *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination* / ed.: K. C. Patton, J. S. Hawley. Princeton; Oxford, 2005. P. 206.

померлого для літописання унікальний. Напевно, у цьому випадку йдеться саме про «спис» як найменшу військову одиницю середньовічного війська³⁴, а не про «копіє», тобто холодну зброю у буквальному значенні слова. Існування такого звичаю потребуватиме подальшого вивчення.

Остання частина уривка засвідчує формування підлеглого зв'язку галицького князя Ярослава й Ізяслава Мстиславовича: «... прими ма яко сна своего Мъстислава также и мене ать ездить Мъстиславъ подлѣ твои стремень по удинои сторонѣ тобе а та по другои сторонѣ подлѣ твои стремень ѡжду всеми своими полкы...». Ця формула продовжує пропозиції щодо встановлення феодальних відносин «батько–син», тобто «сюзерен–васал». Згідно із записами літописця, новий володар Галицького князівства прагне прирівняти себе до сина київського князя Мстислава, урівняти їхні функції. Якщо молодий князь Мстислав вірно служить своєму батькові, то таку саму службу обіцяв князь Ярослав, використовуючи стремено як символ для визначення своєї покори («подлѣ твои стремень»). Вбачаємо в цьому знання військових традицій тогочасного європейського етикету, зокрема чину *Officium stratoris et strapae*. Тож поведінка боярина Доброслава в 1241 р. має певні підтвердження у свідомості галицької військової еліти XII ст.

Отже, галицькі й волинські «люди меча» розумілися на ритуалах середньовічного рицарства. Насамперед на підставі угорських хронік і руського літописання помітна різниця у трактуванні окремих почесних обов'язків *Officium stratoris* та *Officium stratoris et strapae*. Перший із них полягав в урочистому проведенні коня за вуздечку, призначався для святкових церемоній і символізував повагу до найзника. Другий – означав визнання васальної підлеглості, використовувався для встановлення зв'язків «сюзерен–васал». У 1235 р. князь Данило Романович брав участь у коронації Бели IV і, напевно, виконав «службу конюшого» (хоча в останніх дослідженнях цього епізоду вказано також на неправильне розуміння текстів латиномовних джерел: не обов'язково волинський правитель вів саме того коня, на якому вверхи їхав угорський король). Хоча в описах подій 1153 р. і 1241 р. згадано про стремено як символ виявлення цілком конкретних соціальних зобов'язань. Можливо, ця традиція перейшла до Русі з німецьких земель, де вже від XIV ст. подібні рицарські ритуали почали записувати на рівні міського права, тобто перейшли у сферу середньовічного законодавства. Очевидно, галицький князь Ярослав добре знався на церемоніалі, бо описи смерті батька та його вокняжіння, представлені у Київському літописі, досить унікальні. Обіцянку їздити «подлѣ твои стремень» можна трактувати як вияв покори й бажання домовитися із київським володарем Ізяславом, аби той прийняв галичанина на службу так само, як свого сина Мстислава. Значно пізніше боярин Доброслав вказав Романовичам на свої владні амбіції, оточивши себе васалами, що перебували біля його стремені. Князі Данило та Василько правильно зрозуміли демонстрацію «гордого» боярина і позбавили його волостей, які він захопив.

REFERENCES

Aleksandrovych, V. S. (2019). «Uhorske piddanstvo» korolia Danyla Romanovycha. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 13, 133–190 [in Ukrainian].

³⁴ Див.: Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 81, 294, 300.

Aleksandrovych, V. S. (2021). Volodymyrskyi litopys – istorychna nazva zistavlennia naidavnishoho kyivskoho razom iz zakhidnoukrainskym litopysanniam XIII stolittia. *Halytsko-volynska doba*, 1, 193–215 [in Ukrainian].

Apostolos-Cappadona, D. (2005). «Pray with Tears and Your Request Will Find a Hearing»: On the Iconology of the Magdalene's Tears. In K. C. Patton, J. S. Hawley (Eds.), *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination* (p. 206). Princeton; Oxford [in English].

Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon [in Polish].

Hrushevskyyi, M. S. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Ipatievskaiia letopis. (1908). In A. A. Shakhmatov (Ed.), *Polnoie sobranie russkikh letopisei* (Vol. 2, Col. 938). Saint Petersburg: Tipografiia M. A. Aleksandrova [in Old Ukrainian].

Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów). (2017). In D. Dąbrowski, A. Jusupović (Eds.), *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. (Vol. 16). Kraków; Warsaw [in Old Ukrainian].

Labunka, M. M. (2004). Knyaz Danylo Halytskyi i koronatsiia korolia Bely IV (Chyn: Officium Stratoris). *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshamu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchya*, 1, 554–562 [in Ukrainian].

Macartney, C. A. (1953). *The medieval Hungarian historians: A Critical and Analytical guide*. Cambridge: University Press [in English].

Mereniuk, Kh. V. (2021). «Tournaments» and «Games» in Rus': tradition or single mentions? *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 3, 57–69 [in English].

Nagirnyj, W. M. (2011). *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności [in Polish].

Parshyn, I. L. (2015). Uchast kniazia Danyla Romanovycha v intronizatsii uhor-skoho korolia Bely IV. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 9, 23–33 [in Ukrainian].

Parshyn, I. L. (2018). *Dyplomatiia Halytsko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakievycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Pritsak, O. Y. (1998). Die Rus'-Deutschen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jahrhundert. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats*, 5, 517–533 [in German].

Shuster, P. (1995). *Der gelobte Frieden. Täter, Opfer und Herrschaft im spätmittelalterlichen Konstanz*. Konstanz: UVK [in German].

Stroll, M. (1991). *Symbols as Power: The Papacy following the Investiture Contest*. Leiden: Brill [in English].

Toldy, F. (Ed.). (1852). *Chronicon Hungarorum Poseniense*. Budae: Typis et sumptibus eiusdem universitatis [in Latin].

Twyman, S. (2002). *Papal ceremonial at Rome in the twelfth century*. London: Boydell & Brewer Incorporated [in English].

Voitovych, L. V. (2015). *Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakievycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Voloshchuk, M. M. (2014). «*Rus'*» в *Uhorskomu korolivstvi (XII–druga polovyna XIV st.): suspilno-politychna rol, mainovi stosunky, mihratsii*. Ivano-Frankivsk: Lileia [in Ukrainian].

Voloshchuk, M. (2006). Vasalna zalezhnist Danyla Romanovycha vid Bely IV (1235–1245 rr.): dzherela, istoriohrafia ta korotka postanovka problemy. Proceedings of the International Conference: *Ukraina–Uhorshchyna: spilne mynule ta sohodennia* (pp. 86–95), Kyiv, 14–16 kvitnia 2005. Kyiv [in Ukrainian].

Illia PARSHYN

PhD (History)

Head of the Department of Medieval Studies of the

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0554-1335>

e-mail: iparshyn@yahoo.com

Khrystyna MERENIUK

Master of History

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4114-5663>

e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com

«ПОДЛЪ ТВОИ СТРЕМЕЊЪ»: A LITTLE-RESEARCHED CHIVALRY EPISODE FROM THE LIFE OF HALICIAN DUKE YAROSLAV VOLODYMYROVYCH

The article examines the symbolic meaning of the horse's stirrup as a sign of taking a vassal oath. The analysis of the problem was carried out based on the study of the broader context of the rituals of European chivalry. In particular, it is shown the distinction between the rank of *Officium stratoris* and *Officium stratoris et strapae*. Based on the use of Hungarian medieval monuments, as well as Kyiv and Volhynia chronicles (Ipatian chronicle collection), it was proved that the representatives of the military elite of the Halychyna and Volhynia lands were familiar with the difference in these rites – from showing respect to the rider (when holding the bridle) to indicating a direct dependent position (when holding the stirrup). These customs appeared in England, but were also extremely popular on the territory of continental Europe, primarily in the Holy Roman Empire. Perhaps this tradition came to Rus' from the German lands, where already from the 14th century similar chivalric rituals began to be recorded in the city laws. So, such traditions passed into the sphere of medieval legislation.

In the research, the main emphasis is placed on the case of 1153, when after the death of his father, the prince of Halychyna Yaroslav Volodymyrovych (Osmomysl) offered to negotiate peace with the Kyiv duke Izyaslav Mstislavovych. Through intermediaries, the prince offered the formula «подлѣ твои стремењъ», which, according to medieval etiquette, meant recognition of his subordinate position. Note that half a century later, the boyars of Halychyna did not forget the significance of this ritual and tried to unite other service people around them. This is demonstrated by the example of the boyar Dobroslav, who in 1241 gathered around

his stirrup, according to the chronicler, many other warriors. Dukes Danylo and Vasylko then correctly understood the demonstration of the proud boyar and deprived him of the lands he had seized. It is possible that some of the new servants of the boyar Dobroslav were expelled from the Halychyna land by Romanovids earlier. Thus, the Rus' military elite understood the rituals of medieval chivalry. It proved the existence of strong connections between the nobility of these princely lands and the European culture of that time.

Keywords: stirrup, Halychyna Principality, Volyn Principality, ritual, Prince Yaroslav Volodymyrovych (Osmomysl), chivalry.